

Beperkte kennis van het getijdengebed

Kort na het afronden van mijn boek *De gebedscultuur van de kerk* ontving ik digitaal het in 2018 verschenen boekje *Het getijdengebed. Geschiedenis, betekenis, uitdagingen* van dr Mees te Velde¹. Opvallend is dat de auteur voor de eerste verkenningen over het getijdengebed naar een monnikenklooster gaat om daar het getijdengebed te ervaren.

Dit sluit aan bij wat Klemens Richter constateert in *Lebendiges Stundengebet*, het Festschrift bij de zeventigste verjaardag van Lukas Brinkhoff. Aan de vooravond van Vaticanum II

1. was algemeen in de kerk de mening dat het getijdengebed iets was alleen voor de priesters en de kloosterlingen;
2. werd nagenoeg altijd het getijdengebed door de priesters *privé* en in het Latijn gebeden: het bidden met de parochiegemeenschap was uitzonderlijk;
3. was het *historisch onderzoek* voor de vernieuwing volledig *onvoldoende*: men baseerde zich bijna uitsluitend op de Latijnse traditie van na de middeleeuwen.

Er was een zeer grote onwetendheid van de oosterse traditie en die van de vroege kerk. De vergelijkende liturgiewetenschap was nog grotendeels een onontgonnen terrein. Men kende het oude kathedrale getijdengebed van de vierde eeuw ten tijde van Vaticanum II helemaal niet. Zo kreeg het in 1971 verschenen *Liturgia Horarum* vooral een *monastiek stempel*².

Maar er bleek haast geboden. Na de toezending van het model voor het nieuwe getijdengebed in december 1968 drongen de bisschoppen erop aan snel te handelen om het zich sterk verbreidende verschijnsel te stoppen, dat de geestelijkheid het bidden van het brevier opgaf. Paulus VI gaf daarom de Franse bisschoppenconferentie toestemming om vóór het verschijnen van het nieuwe getijdenboek de voorbereide teksten van het liturgisch psalterium te verspreiden. Op 4 juli 1969 verscheen *Prière du temps présent* voor gebruik in alle Frans sprekende landen³. De Belgische bisschoppenconferentie besloot dat naast de Waalse geloofsgemeenschap ook de Vlaamse over dit psalterium zou kunnen beschikken. Vanuit de samenwerking Vlaanderen - Nederland verscheen in 1970 *Gebeden voor elke dag*.

Aan de onwetendheid over de ontwikkeling van het getijdengebed kwam een einde door de fundamenteel, baanbrekende studie van de Amerikaanse jezuïet Robert Taft in zijn boek uit 1986 *The Liturgy of the Hours in East and West. The origins of the Divine Office and its meaning for today*⁴.

De gebedspraktijk van het volk van Israël

De joodse gebedstraditie waardoor het kerkelijk getijdengebed is beïnvloed, heeft zich in de loop van de geschiedenis van het joodse volk ontwikkeld in samenhang met de tempel in Jeruzalem en met de synagoge. In Deuteronomium staat het voorschrift om 's morgen en 's avonds het *sjema Israël* te bidden: 'Hoor, Israël, de Heer is onze God, de Heer alleen!'⁵. Het *sjema Israël* behoort samen met het zogenaamde *achttiengebed* - het gebed bevat achttien (in latere tijd negentien) zegeningen van God - tot de kenmerkende joodse gebedsteksten samen met de psalmen en lofzangen in de verschillende boeken van Wet en Profeten.

Naast het tweemaal daags bidden van het *sjema* was er nog een ander gebedsritme dat **driemaal** per dag plaats heeft. Een eerste zekere getuigenis daarvan vinden wij in het boek Daniël uit de derde eeuw vóór Christus. Daar staat: 'In het bovenvertrek van zijn huis zaten in

¹ Dr. Mees te Velde. *Het getijdengebed, geschiedenis, betekenis, uitdagingen*. Baarn, Willem de Zwijgerstichting, 2018.

² Vgl. Klemens Richter. *Die Reform des Stundengebetes nach Kapitel IV der Konzilskonstitution 'Sacrosanctum Concilium'* in: Martin Klöckener / Heinrich Rennings. *Lebendiges Stundengebet*. Freiburg, Herder, 1989, 54.

³ Vgl. A. Bugnini. *Die Liturgie-Reform. 1948 - 1975 Zeugnis und Testament*. Freiburg, Basel, Wien, Herder, 547

⁴ Daarvan verscheen in 1991 een Franse vertaling.

⁵ Deut. 6, 4 - 7; vgl. ook Deut. 11, 19.

de richting van Jeruzalem open vensters. Daar wierp Daniël zich driemaal per dag op de knieën om zijn God te aanbidden⁶.

Het gebedsleven van Jezus

Jezus blijkt vertrouwd te zijn met het gebedsleven van zijn volk. De evangeliën vermelden dat Hij volgens *zijn gewoonte* op de sabbat naar de synagoge ging⁷. Op de vraag van een schriftgeleerde wat is het allereerste gebod, antwoordt Jezus met het reciteren van het sjema Israël⁸. In het gesprek met de Sadduceeën over de verrijzenis citeert Jezus uit het achttiengebied dat op het negende uur gezegd werd, de eerste zegenbede⁹ ‘Ik ben de God van Abraham, de God van Izaak en de God van Jakob’¹⁰. Bij de broodvermenigvuldiging blijkt dat Hij gewoon was te bidden aan het begin van de maaltijd: ‘Jezus brak het brood, nadat Hij de zegen had uitgesproken’¹¹.

Bij de synoptici vinden we - naast de aan de psalmen ontleende drie aanroepingen op het kruis¹² - twee persoonlijke gebeden: de hymne van de jubel¹³ en het gebed in de hof van Olijven¹⁴. Johannes geeft naast het hogepriesterlijk gebed nog het korte gebed voor de verrijzenis van Lazarus¹⁵ en het gebed in het voorportaal van de tempel na de intocht in Jeruzalem¹⁶. Opvallend in deze twee korte gebedsteksten is de *nieuwe wijze* waarop Jezus bidt. Karakteristiek is het *lofprijzende en dankzeggende* karakter ervan: ‘Ik prijs U, Vader, ...’ en ‘Vader, Ik dank U...’¹⁷. Uit het gebed bij de opwekking van Lazarus blijkt een zeer groot Godsvertrouwen: de dankzegging van God ging namelijk vooraf aan de opwekking. In het gebed staat de lofprijzing voorop.

Jezus trok zich in *eenzaamheid* terug om gedurende de nacht te bidden¹⁸. Daarin valt op hoe Jezus op een **eigen manier** God aanspreekt. Hij noemt God Vader zoals bij de joden gebruikelijk is, maar gebruikt het Aramese woord *Abba*,¹⁹ een woord uit de kindertaal, zoals bij Marcus: ‘Abba, Vader... voor U is alles mogelijk; laat deze beker Mij voorbijgaan’²⁰.

⁶ Dan. 6, 11.

⁷ Vgl. Lc. 4, 16.

⁸ Vgl. Mc. 12, 28 vv.

⁹ Gezegend zijt Gij, Heer (onze God en de God van onze vadersen)

God van Abraham, God van Izaak en God van Jakob...

¹⁰ Mc. 12, 26.

¹¹ Mt. 14, 19; zo ook bij de tweede broodvermenigvuldiging in Mt. 15, 36 (‘na het spreken van het dankgebed’).

¹² Lc. 23, 34: ‘Vader, vergeef hun, want ze weten niet wat ze doen.’; Lc. 23, 46: ‘Vader, in uw handen beveel Ik mijn geest.’ (ontleend aan Ps 31 (30), 6); Mt. 27, 46: ‘Eli, Eli, lamma sabachtani.’ (dit zijn de beginwoorden van Ps. 22 (21); Jezus heeft waarschijnlijk deze psalm in zijn geheel gebeden heeft: zie Johannes 19, 28: ‘Ik heb dorst.’ (dit is vers 16 van deze psalm).

¹³ Lc. 10, 21: ‘Op dat uur jubelde Hij het uit, vervuld van de heilige Geest, en sprak: “Ik prijs U, Vader, Heer van hemel en aarde, omdat Gij deze dingen verborgen gehouden hebt voor wijzen en verstandigen, maar ze hebt geopenbaard aan kleinen. Ja, Vader, zo heeft het U behaagd. 22 Alles is Mij door mijn Vader in handen gelegd. Niemand weet wie de Zoon is tenzij de Vader; en wie de Vader is tenzij de Zoon en hij aan wie de Zoon het wil openbaren.” 23 Daarop keerde Hij...’

¹⁴ Lc. 22, 42: ‘Vader, als Gij wilt, laat dan deze beker Mij voorbijgaan. Maar toch: niet mijn wil, maar uw wil geschiedde.’

¹⁵ Joh. 11, 41: Jezus sloeg de ogen ten hemel en sprak: ‘Vader, Ik dank U dat Gij Mij verhoord hebt. 42 Ik wist wel, dat Gij Mij altijd verhoort, maar omwille van het volk rondom mij heb Ik dit gezegd, opdat zij mogen geloven, dat Gij Mij gezonden hebt.’

¹⁶ Joh. 12, 27: ‘Nu is mijn ziel ontroerd. Wat moet ik zeggen? Vader, red Mij uit dit uur? Maar daarom juist ben Ik tot aan dit uur gekomen. Vader verheerlijk mijn Naam!’ Dit vers bij Johannes is het equivalent van Lc 22, 40 – 46.

¹⁷ Resp. Lc. 10, 21; Joh. 11, 41.

¹⁸ Bijv. Mc. 1, 35.

¹⁹ Uitgezonderd Mt. 27, 46 waar de aanroeping *Eli* komt uit Ps. 22 (21), 2 ‘Eli, Eli, lamma sabachtani.’

²⁰ Mc. 14, 36; Vergelijk Romeinen (8, 15) ‘Gij hebt een geest van kinschap ontvangen die ons doet uitroepen: Abba, Vader’ en Galaten (4, 6) ‘Hij heeft de Geest van zijn Zoon in ons hart gezonden, die roept: Abba, Vader’.

Jezus onderrichtte ons over het gebed: bid zonder omhaal van woorden in de binnenkamer²¹, *volhard* in het gebed²²; men *moet vertrouwen* op de verhooring: ‘Daarom zeg Ik u: Alles wat ge in het gebed vraagt, gelooft dat ge het al verkregen hebt, en ge zult het verkrijgen’²³. Bij het danken wordt tussen de verkregen weldaden gezegd wat men op dat moment vraagt, een knipoog naar God, zodat Deze er als het ware niet meer onderuit kan.

Het Onze Vader²⁴ is zeer zeker het belangrijkste gebed dat Jezus ons gegeven heeft in antwoord op een vraag van zijn leerlingen om hen te leren bidden zoals Johannes de Doper dat aan zijn leerlingen had geleerd. Deze had zijn volgelingen een *eigen tefila* gegeven zoals in die tijd meer groeperingen zo’n gebed kenden. Jezus’ leerlingen wilden blijkbaar een christelijk tefila, die vanuit Jezus’ boodschap kenmerkend zou zijn voor zijn volgelingen.

De gebedspraktijk van de eerste christenen

De eerste christenen bleven ook na de hemelvaart van Christus volharden in de gebedspraktijk van de joden: dagelijks bezochten zij trouw en eensgezind de tempel²⁵ en ‘Petrus en Johannes gingen naar de tempel op het uur van het gebed, het negende uur’²⁶, dat is het uur van het avondoffer, aldus de Handelingen van de apostelen.

Toch heeft de christelijke gemeente relatief snel gebroken met de liturgie van de tempel en de joodse gebedsverplichtingen. Zij hebben deze veranderd zowel wat betreft het tijdstip als de inhoud. Zo gaat Petrus naar het dak om te bidden. Het was omstreeks het zesde uur²⁷. Dit voor de joden ongebruikelijke tijdstip is tevens een gedenkwaardig moment, Petrus ontving toen een visioen dat beslissend was voor het opnemen van de heidenen in de kerk.

De apostolische kerk kende *het gebruik van de vigilie of nachtwake*²⁸ (het nachtelijk gebed voor de gevangenen genomen Petrus²⁹ en Paulus’ preek in Troas ‘tot diep in de nacht’³⁰).

De periode vóór Constantijn

Vanaf de eerste eeuw zijn er duidelijk getuigenissen over het gebedsleven. Het oudste getuigenis is te vinden in de *Didache* of *Leer van de twaalf apostelen* (einde eerste eeuw). Daar staat: ‘Bidt ook niet als de huichelaars, maar zoals de Heer in zijn evangelie bevolen heeft, bidt zo. Hierna volgt het **Onze Vader** met de doxologie **Want van U is het koninkrijk**. Gevolgd door de zin: ‘Driemaal daags moet u zo bidden’³¹.

Het gebed komt ter sprake in de brief van paus Clemens I aan de Korintiërs, in Stromata van Clemens van Alexandrië en bij Hippolytus in de Traditio apostolica. Origenes, Tertullianus, Cyprianus schreven alle drie een verhandeling over het gebed.

Daarin komen de volgende aspecten aan de orde:

Het christelijk gebed is eensgezind en standvastig, het is volhardend en ijverig, ‘dag en nacht’. Men moet voortdurend bidden zoals Jezus³² en Paulus³³ voorschrijven.

Als expressie van het onophoudelijk gebed zijn er nauwkeurig vastgestelde tijden³⁴.

²¹ Vgl. Mt. 6, 5 - 7.

²² Vgl. Lc. 18, 1 - 8 over de weduwe die bij een rechter bleef aandringen haar recht te verschaffen t.o.v. haar tegenstander; en Lc. 11, 5 - 8 over het verzoek om brood midden in de nacht.

²³ Mc. 11, 24; vgl. Mt. 21, 19 - 22.

²⁴ Zie Mt. 6, 9 - 13, resp. Lc. 11, 2 - 4.

²⁵ Hand. 2, 46 - 47; vgl. Hand. 5, 42 en 21, 27.

²⁶ Hand. 3, 1.

²⁷ Vgl. Hand 10, 30vv

²⁸ Andere aanwijzingen over het waken vinden we bij Paulus: 2 Kor. 6, 5: ‘gebrek aan slaap’ en 2 Kor. 11, 27: ‘veel slapeloze nachten’.

²⁹ Vgl. Hand. 12, 5 - 12.

³⁰ Hand. 20, 1 vv.

³¹ *Didache*, 8, 2 - 3: Fontes christiani 1, 119.

³² Vgl. Lc. 18, 1: ‘Hij leerde hun in een gelijkenis dat zij steeds moesten bidden en daarin niet versagen.’

³³ Vgl. 1 Tess. 5, 17: ‘Bidt zonder ophouden.’

Het gebedsuur heeft symbolische betekenis: het morgengebed verwijst naar de verrijzenis, het avondgebed wordt verbonden met de wederkomst van Christus (Cyprianus³⁵).

De drie gebedsuren overdag worden betrokken op het lijden van Christus (Traditio apostolica). Een bijzondere vorm van gebedssymboliek is het gebruik om zich tijdens het bidden te keren naar het oosten (Origenes³⁶).

De verplichting tot gebed bij zonsopgang en zonsondergang wordt verbonden met het ritme van het dagelijks leven: het opstaan en slapen gaan (Hippolytus³⁷). Hieruit blijkt dat deze gebedsmomenten thuis verricht worden.

Tertullianus maakt terloops een toespeling op vigilievieringen³⁸, die weinig voorkomen:³⁹. In Apologeticum beschrijft hij een bijeenkomst waarin de heilige Schrift gelezen wordt en gebeden wordt: ‘voor de keizers en hun dienaren, voor de machthebbers, voor voorspoed van de wereld, voor vrede op aarde, voor uitstel van het einde (der tijden)’⁴⁰. Eveneens vermeldt hij een samenkomst voor een liefdemaal (agape). In het kader daarvan is sprake van een lichtritius (‘het aansteken der lampen’⁴¹). Hippolytus vermeldt dat op bepaalde dagen er een onderrichting over het woord van God plaatsvindt⁴². Hij beschrijft het gemeenschappelijke avondmaal of agape. Bij het donker worden wordt door de diaken de lamp met licht binnengedragen. Deze bijeenkomst begint met de zegening van het licht door de bisschop, het zogenaamde lucernarium.

Het kathedrale of parochiële getijdengebed

De vrede van Constantijn in 312 bracht een grote omwenteling te weeg in de Romeinse wereld. Door deze vrede vindt in die vierde eeuw nagenoeg overal de organisatie plaats van het **openbare** getijdengebed. De Nijmeegse hoogleraar liturgie, prof. dr Anton Baumstark⁴³ onderscheidt twee vormen: het getijdengebed van de geloofsgemeenschap **samen** met de bisschop en zijn priesters, het *kathedrale officie*, en het *monastieke officie* van de monnikengemeenschappen in Egypte. Zij ontstaan in het midden van de vierde eeuw. J. Mateos onderscheidt een derde vorm die zich uit deze twee vormen aan het einde van de vierde eeuw heeft ontwikkeld, het *stads monnikendom*⁴⁴. Deze drie vormen zijn tot stand gekomen in verschillende streken, elk met een eigen wijze van kerkelijk leven. Zij hebben zich niet in opeenvolgende tijdsperiodes ontwikkeld vanuit één ‘oorspronkelijk’ officie.

Omdat gedurende verscheidene eeuwen de bisschopskerk het centrum was van geheel het liturgisch leven spreekt men bij voorkeur van het *kathedrale* getijdengebed. Het getijdengebed was gericht op de gewone gelovigen. Dit kwam tot uiting in de symbolen en de ceremoniën, zoals de lichtsymboliek, het gebruik van wierook en processies. Het kwam naar voren in de zang, zoals beurtzangen, antifonen en hymnen en in een verscheidenheid van functies: die van de bisschop, de diaken, de lector, de psalmist. Kenmerkend is de psalmodie: uit de psalmen wordt een beperkte keuze gemaakt. Deze werd primair bepaald door het *tijdstip van de dag* of het *officie zelf*. Het waren vieringen van lofprijzing en smeking zonder schriftlezingen en geen vieringen van het woord. Alleen in het monastieke getijdengebed werden **alle** psalmen na elkaar in de volgorde van hun telling gezegd.

³⁴ Clemens van Alexandrië (150 – rond 215). *Stromata* VII, 7,40,3.

³⁵ Cyprianus. *De Oratione dominica*, 35 (vert. Steur, 74).

³⁶ Origenes. *De Oratione*, 32 (vert. Steur 125).

³⁷ Hippolytus, *Traditio apostolica*, 41: *Fontes christiani* 1, 299 resp. 303.

³⁸ Vgl. Hand. 20, 7.

³⁹ Tertullianus. *Ad uxorem* II, 4, 2: Chr. Mohrmann, 349.

⁴⁰ Tertullianus, *Apologeticum*, 39, 2: Chr. Mohrmann, 100.

⁴¹ Tertullianus, *Apologeticum*, 39, 18: Chr. Mohrmann, 103.

⁴² Hippolytus, *Traditio apostolica*, 41 (hetzelfde in 35): *Fontes christiani* 1, 299.

⁴³ A. Baumstark. *Liturgie comparée*. Derde ed. herzien door dom Bernard Botte. Chevetogne, 1953, 123 vv.

⁴⁴ Vgl. J. Mateos, *The origins of the Divine Office*. *Worship* 41 (1967), 477 - 485.

Het vroegste getuigenis

Het vroegste getuigenis van het kathedrale getijdengebed vinden we bij Eusebius van Caesarea. Hij zegt⁴⁵: ‘Het is zeker geen gering teken van Gods macht dat in de kerken van geheel de wereld bij de opkomst van de zon en in de uren van de avond aan God lofprijzende hymnen gebracht worden... Deze hymnen zijn genoegens van God die tot Hem in zijn kerk worden gericht overal op aarde in de morgen en de avond. Om deze reden wordt ergens gezegd: “Looft nu de Heer, het is goed Hem te prijzen”⁴⁶ en “Laat mijn bidden tot U opstijgen als wierook”⁴⁷’.

Zijn verwijzing naar psalm 141 (140) is van betekenis. Uit andere bronnen van de vierde eeuw blijkt het de traditionele avondpsalm te zijn in de vespers volgens de kathedrale vorm vanwege vers 2: ‘Laat mijn geheven handen U een avondoffer zijn’. De kern van de psalmodie in het morgengebed, de lauden, wordt psalm 63 (62) die begint: ‘God, mijn God zijt Gij, ik zoek U reeds bij het ochtendgloren’⁴⁸. Elders⁴⁹ vermeldt Eusebius nachtelijke vigilies waarin men de Schriften overweegt en een persoon in een vast ritme zingt terwijl de andere mensen in stilte luisteren en zich daarmee verbinden door het zingen van refreinen.

Enkele jaren na Eusebius vindt men getuigenissen van deze officies in al de oosterse christelijke provincies van het Romeinse rijk: in Egypte, Cappadocië, Cyprus, Antiochië, Constantinopel en Jeruzalem. De Cappadociër Basilius de Grote (ca. 330 - 379) vermeldt de ‘dankzegging voor het licht’. Dit lichtritueel is in het laatste kwart van de vierde eeuw onder de naam lucernarium in Cappadocië onderdeel van het *avondgebed* volgens het kathedrale type. Basilius⁵⁰ vermeldt als avondhymne bij het lucernarium het *Phoos hilaron*. Hij weet niet wanneer deze lichthymne is gecomponeerd, zo oud blijkt deze in zijn tijd al te zijn:

Vriendelijk Licht van de heilige Glorie
van de onsterfelijke Vader,
van de hemelse, de heilige, de zalige
Jezus Christus.

De zon gaat dalen en wij schouwen het avondlicht:
Wij zingen Vader, Zoon en Geest
het heilig loflied toe: eer zij God!

Te allen tijde prijzen wij met heilige stem
U, Zoon van God, die alles 't leven
Geeft en zingen doet: lof en dank.⁵¹

Structuur

Een allereerste omschrijving van de structuur en de inhoud van drie kathedrale officies namelijk de lofprijzing in de morgen, de vespers en de vigilie van de zondag van de verrijzenis zijn gegeven in de Apostolische Constituties, een canoniek liturgisch geschrift, dat door een Syriër uit de omgeving van Antiochië rond het jaar 380 in het Grieks is geschreven. De tekst luidt⁵²:

‘Bisschop, beveel in uw onderrichting het volk aan en overtuig het om de kerk getrouw te bezoeken, iedere dag, 's morgens en 's avonds,... want het zijn de woorden die niet alleen de priesters maar ook de leken aangaan; ieder van hen, als hij nadenkt, moet horen dat het hemzelf betreft wat de Heer heeft gezegd: “Wie niet met Mij is, is tegen Mij, en wie niet met

⁴⁵ Eusebius (+ ca. 340). *Comment. in Ps. 64, 10 - 11*: PG 23, 639 – 640 volgens de Septuagintvertaling” ‘En jubelen doet Gij de poorten waardoor de zon opstijgt en daalt.’

⁴⁶ Ps. 147A(146), 1.

⁴⁷ Ps. 141 (140), 2.

⁴⁸ Vgl. Eusebius. *Comment. in Ps. 142, 8*: PG 24, 49.

⁴⁹ Vgl. Eusebius. *Hist. Eccl. II, 17, 21 - 22*: *Eusebius' kerkgeschiedenis*, 98.

⁵⁰ Vgl. Basilius. *De Spiritu sancto*, 29: PG 32.

⁵¹ Ned. vertaling van Godfried Danneels is opgenomen in *Gebeden voor elke dag*, blz. 692 en *Zingt Jubilate..*

⁵² Deze tekst van de Apostolische Constituties II, 59 en andere hierna volgende citaten, zijn ontleend aan Robert Taft. *La liturgie des heures en Orient et en Occident*, blz. 55 vv.

Mij bijeenbrengt, drijft uiteen”⁵³. Omdat gij ledematen zijt van Christus, scheidt u dus niet door te ontbreken bij de samenkomsten; omdat gij volgens zijn belofte Christus als hoofd hebt, die met u verenigd is en met u in gemeenschap is, verwaarloos niet uzelf, beroof de Redder niet van zijn eigen leden, verdeel zijn lichaam niet, verstrooi niet zijn leden en geef geen voorkeur aan wereldse zaken boven het woord van God, maar kom elke dag samen ‘s morgens en ‘s avonds om psalmen te zegen en te bidden in de huizen van de Heer door ‘s morgens psalm 63 (62) te zegen en ‘s avond psalm 141 (140). Wees vooral op de sabbat en de dag van de verrijzenis van de Heer, de zondag, nog ijveriger om u te verenigen, om uw lofprijzing tot God te richten die alles heeft geschapen door Jezus, die Hij naar ons heeft gezonden, die het lijden heeft aanvaard en die Hij heeft doen verrijzen van de doden. ...Op die dag zegen wij staande drie gebeden ter gedachtenis van hem die op de derde dag is verrezen; op die dag verrichten wij de lezingen van de profeten, de verkondiging van het evangelie, de aanbidding van het offer en de gave van het geheiligde voedsel.’

Daarin is sprake van twee dagelijkse officies opgebouwd rond de psalmen 63 (62) en 141 (140). Vermeld wordt eveneens een vigilie op zondag met het evangelie van de verrijzenis en drie gebeden ter ere van de verrijzenis op de derde dag. Daarna wordt de gebruikelijke liturgie van het woord genoemd, de anaphora en de communie.

Onder de titel ‘gebed van de morgen’ wordt in de Apostolische Constituties⁵⁴ een tekst van het *Gloria in excelsis Deo* [Eer aan God in den hoge] gegeven, dat later een typerend element wordt in alle morgen officies van het oosten, terwijl het in het westen een plaats krijgt in de eucharistieviering.

Het dagelijks gebed, privé en openbaar, van de gewone kerken is volledig omschreven⁵⁵: ‘Bidt ‘s morgens, op het derde uur, op het zesde, op het negende, ‘s avonds en bij het kraaien van de haan. Brengt ‘s morgen dank omdat de Heer u heeft verlicht door de nacht te verdrijven en de dag te brengen. Op het derde uur, omdat de Heer daarop door Pontius Pilatus veroordeeld werd. Op het zesde uur, omdat de Heer daarop was gekruisigd. Op het negende uur, omdat op het moment waarop de Heer aan het kruis hing, heel (de aarde) beefde. Brengt ‘s avonds dank, omdat Hij u de nacht heeft gegeven om u te laten uitrusten van de vermoeidheden van de dag. Bij het kraaien van de haan, omdat dat uur aankondigt dat de dag er is om de werken van het licht te volbrengen.

Wanneer het niet mogelijk is om zich naar de kerk te begeven vanwege de ongelovigen, kom dan in huis te samen. Wanneer u niet in een huis kunt samenkomen noch in een kerk, laat ieder voor zichzelf zingen, lezen en bidden, of eventueel met zijn tweeën of drieën samen. Want “waar er twee of drie verenigd zijn in mijn Naam, zegt de Heer, daar ben Ik in hun midden”⁵⁶.’

Er worden twee openbare dagelijkse gebedssamenkomsten beschreven. Zij omvatten:

- de psalmodie met als kern psalm 141 (140) of 63 (62)
- de voorbede in de vorm van een litanie (zegeningsgebed en wegzending voor de vier categorieën: de geloofsleerlingen, de bezetenen, de verlichten, de boetelingen)
- litanie van de gelovigen
- na elke bede antwoorden de gelovigen: *Kyrie eleison*.
- aankondiging door de diaken: “Buigt u voor het opleggen van de handen.”
- het zegeningsgebed door de bisschop (voor een avond en een nacht zonder onlust noch zonde, en voor het eeuwig leven)
- slotzegen van de bisschop: het *gebed van de hoofdbuiging* over de gebogen gelovigen
- wegzending door de diaken ‘Gaaf in vrede’.

De structuur van het avond- en morgengebed is hetzelfde behalve de psalm en de smekingen en de gebeden die aan het uur zijn aangepast.

De stad Jeruzalem

Een gedetailleerde beschrijving van de liturgie in Jeruzalem - in die tijd al uitgegroeid tot een zeer groot pelgrimsoord - is ons nagelaten door Egeria, een Spaanse vrouwelijke pelgrim, die in de jaren 382 - 384 het Heilig Land doorkruiste.

In haar reisverslag beschrijft zij het officie van een gewone week in de volgende bewoordingen⁵⁷. ‘Iedere dag worden vóór het kraaien van de haan alle deuren van de Anastasis geopend. Alle monazontes en de parthenae [monniken en monialen], zoals men deze hier noemt, gaan naar binnen en niet alleen zij, maar ook de

⁵³ Mt. 12, 30.

⁵⁴ *Const. Apost.*, VII, 47.

⁵⁵ *Const. Apost.*, VIII, 34.

⁵⁶ Mt. 18, 20.

⁵⁷ Tekst *Sources chrétiennes* 296, 235 - 241.

eenvoudige gelovigen, mannen en vrouwen, minstens zij die aan de morgen vigilie willen deelnemen. Vanaf dat moment tot aan het opkomen van de zon worden hymnen gezegd en antwoordt men op de psalmen en antifonen en na iedere hymne volgt een gebed. Twee of drie priesters, evenals diakens komen ieder dag, op hun beurt, met de monniken en zij zeggen de gebeden na iedere hymne of antifoon.

Maar vanaf het moment dat het licht wordt, worden de hymnen van de morgen ingezet. Daar komt dan de bisschop aan met de geestelijkheid; hij gaat direct de grot binnen en achter het hek zegt hij eerst een gebed voor allen; hij gedenkt ook de namen van hen die hij wil; vervolgens zegt hij de geloofsleerlingen; daarna zegt hij een gebed en zegt de gelovigen. Na dat alles, wanneer de bisschop achter het hek weggaat, komen allen naderbij voor het bereik van zijn hand; hij zegent hen een voor een bij het weggaan en keert terug naar de plaats waar hij de dag doorbrengt.

Conclusie

Zo zien we op het einde van de vierde eeuw in Palestina, Syrië, Klein Azië en Constantinopel officies van het kathedrale type die gevierd werden door geheel de gemeenschap, de bisschop, de geestelijkheid en het volk. Lauden en vespers zijn de twee bevoorrecht momenten van het dagelijks gebed.

Het getijdengebed in de parochie

Op Vaticanum II roepen de bisschoppen de leken op om het getijdengebed te bidden⁵⁸. Blijkbaar willen zij dat dit een plaats krijgt in het leven van een parochie, met name op zondagen of hoogfeesten. Zij noemen als mogelijkheid: ofwel samen met de parochiepriesters ofwel zonder hen te vieren. In het nieuwe getijdenboek wordt hiervoor geen model gegeven.

De psalmodie als kern

Wanneer het getijdengebed in de kathedraal of een parochiekerk gevierd wordt, blijft de psalmodie de kern. Het is het belangrijkste element. Het zeggen van de psalmen kan op *verschillende wijzen* plaatsvinden, zoals in de algemene inleiding op het getijdengebed⁵⁹ al wordt aangegeven. Dat is dus niet per se het beurtelings vers om vers zeggen door twee koren of groepen op grond van de monastieke traditie van het westen die blijkbaar als enige gekend is. Deze wijze van zeggen is eigen aan een kloostergemeenschap die past in hun samenleven waar het bidden van de getijden een belangrijk moment van innerlijke rust is om open te staan voor Gods woord en dat te overwegen. Door het vers om vers reciteren van de psalmen in twee koren wordt de ademhaling geregeld en komt deze in zekere zin tot rust. Zo ontstaat er als het ware één stem die zich richt tot God. Dit lukt alleen maar op een goede manier door de dagelijkse regelmaat van het samen bidden. In een parochie ontbreekt deze voorwaarde.

Vanuit de traditie zijn andere wijzen van het zeggen van de psalmen bekend.

Augustinus getuigt dat aanvankelijk de psalm door een lector werd voorgedragen: 'Ik herinner mij dikwijls te hebben horen vertellen van de Alexandrijnse bisschop Athanasius, die de voorlezer de psalmen met zo geringe heffing en daling van de stem deed voordragen, dat het meer leek dat hij ze uitsprak dan dat hij ze zong'⁶⁰. Een zelfde getuigenis geeft Johannes Cassianus (ca. 360 - ca. 435)⁶¹. De twaalf psalmen in het avond en het nacht officie werden solistisch uitgevoerd door vier lectoren, die elkaar afwisselden. Wanneer de psalm lang was, maakte men na tien of twaalf verzen een korte pauze om de meditatie te bevorderen: want niet door de hoeveelheid verzen, maar door het begrijpen van de geest worden zij gesmaakt. Aan het einde van de psalm was geen doxologie, maar het zogenaamde *psalmgebed*. Vervolgens ging men over tot de lezingen. Prof. Kees Bouman merkte in zijn college op dat de regel van Benedictus suggereert dat de zang van de psalmen niet gebeurde door twee koren, maar door een lector die de psalm

⁵⁸ Vgl. SC, art. 100.

⁵⁹ Vgl. *Alg. inl. getijdengebed*, nrs. 122 en 279.

⁶⁰ Augustinus. *Confessiones*, 10,33 (Ned. vert. prof. dr A. Sizoo. *Augustinus Belijdenissen*. Utrechts, Prisma-boeken, 1965, blz. 236.

⁶¹ Vgl. Joh. Cassianus. *De Institutis coenob.* II, 11: PL 49, 100.

reciteert; de overige monniken luisteren en zongen alleen de refreinen. Bedenk daarbij dat de meeste gelovig in die periode niet konden lezen

In een parochiegemeenschap is de zogenaamde responsoriale vorm of beurtzang beter te realiseren. Een cantor of enkele zangers dragen de strofen van een psalm voor en alle aanwezigen herhalen na iedere strofe of aan het eind van de psalm de antifoon. In plaats van de psalm te reciteren, kan deze ook door een lector gezegd worden. De algemene inleiding op het getijdengebed maakt duidelijk dat niet alle psalmen binnen een gebedsuur op dezelfde wijze gezegd behoeven te worden op grond van het onderscheid tussen de soorten psalmen. Gezegd wordt dat 'het wellicht beter is de wijsheidspsalmen of de historische psalmen te beluisteren, terwijl de hymnen of de liederen uiteraard om gemeenschapszang vragen'⁶².

Elementen van aanpassing

Het verdient aanbeveling om in een parochie gedurende langere tijd dezelfde psalmen te kiezen, zodat de gelovigen daarmee vertrouwd kunnen worden en deze leren verstaan⁶³. Het meest voor de hand ligt de psalmen van de zondag van week I te nemen, die teruggaan op de praktijk in de jonge kerk. Een meer pastoraal nabije tekst van de slotgebeden zal nodig zijn, zoals in Gebeden voor elke dag uit het jaar 1970. Er zou meer gebruik gemaakt kunnen worden van de mogelijkheid de bestaande slotgebeden uit te breiden met plaatselijke intenties.

Met behoud van de structuur van het getijdengebed vragen de vieringen met de gelovigen om enige aanpassingen⁶⁴. In plaats van de hymne, een poëtische tekst, zou een bij de liturgie passende poëtische tekst gezegd kunnen worden. De korte schriftlezing kan men vervangen door een langere, bijvoorbeeld die van de lezingendienst. De bijbellezing kan gevolgd worden door een homilie of door een stilte. De korte beurtzang kan achterwege blijven of vervangen worden door een zelfde soort genre van zang.

Van belang is aandacht schenken aan rituelen, ook als er geen priester of diaken voorgaat.. Gedacht kan worden aan het houden van een lucernarium aan het begin van het avondgebed op de vooravond van de zondag in plaats van de hymne. Het is een zegening van het licht dat ontstoken wordt of brandend wordt binnengebracht onder het zingen van een hymne die gewijd is aan het licht⁶⁵.

Eveneens kan een wierookoffer gebracht worden in een schaal aan de voet van het altaar. Bij het zingen van de lofzang van Maria wordt het wierook opgelegd als een teken van lofprijzing en wordt onderstreept dat met de wierook onze gebeden opstijgen tot God.

De algemene inleiding op het getijdengebed zegt terecht: 'Van het grootste belang is dat de viering niet te stijf noch te gekunsteld verloopt en dat men niet alleen bezorgd is om louter formele voorschriften, maar dat de viering waarlijk uitmunt door authenticiteit. Men moet erop de eerste plaats naar streven door toeleeg op het waarachtig gebed van de kerk, de geest te verrijken en de lofprijzing Gods aangenaam te maken'⁶⁶.

⁶² *Alg. inl. getijdengebed*, nr. 279.

⁶³ Vgl. *Alg. inl. getijdengebed*, nr. 247, alinea 2.

⁶⁴ Vgl. *Alg. inl. getijdengebed*, nrs. 46 - 49.

⁶⁵ Vgl. *Alg. inl. getijdengebed*, nr. 39

⁶⁶ *Alg. inl. getijdengebed*, nr. 279.